

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2023/2

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora

Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tan-
székének vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

BOZSOKI PETRA	
Politizáló nőtörténetírás	
A 19. századi magyar nőtörténetről szóló diskurzus tendenciái (módszertani javaslat)	9
V. HORVÁTH KÁROLY	
Adalékok a Mombelli grófok genealógiájához	33

KRITIKAI LAPOK

BÓDI KATALIN	
Arcok és álarok	
<i>A rokokó arcai: Tanulmányok egy tünékeny fogalom történetéhez</i> , szerk. BARTHA-KOVÁCS Katalin, FÓRIZS Gergely, Bp., reciti, 2022 (Reciti konferenciakötetek, 17).	57
RÁKAI ORSOLYA	
Olvasók, fogyasztók, földi és mennyei ökonómiák	
<i>Kapitalizmus és irodalomtörténet</i> , szerk. ANDRÁS Csaba, HITES Sándor, Bp., reciti, 2022 (Reciti konferenciakötetek, 15).	65
MACZELKA CSABA	
Tézis – antitézis	
CZIGÁNYIK Zsolt, <i>Utopia Between East and West in Hungarian Literature</i> , Palgrave Macmillan, 2023 (Palgrave Studies in Utopianism).....	75

HASZNOS MULATSÁGOK

PETŐFI 200

OWAIMER OLIVER – RADNAI DÁNIEL SZABOLCS	
Kerényi Ferenc, Margócsy István és a Petőfi-gépezet (Szubjektív megjegyzések a Petőfi-évről)	87
SZABÓ-REZNEK ESZTER	
Vizuális emlékezettörténetek a Petőfi-évből	101

FILLÉRTÁR

OWAIMER OLIVER	
Egy kultuszregény ismeretlen előszava	
Adalékok az <i>Álmok álmodója</i> recepció- és kiadástörténetéhez	109
ASBÓTH JÁNOS	
Előszó (<i>Közzéteszi Owaimer Oliver</i>).....	115
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts.....	119
A lapszám szerzői	121

Szabó-Reznek Eszter

Vizuális emlékezettörténetek a Petőfi-évből

„Oh szabadság, hadd n / Oly sokáig vártu”

Petőfi *A szabadsághoz* című versének két befejezetlen sorát állványról festi fel egy nő a fehér falra. Ezt a fényképet februárban láttam a Mai Manó Ház Berekméri Zoltán fotográfus születési centenáriumára rendezett kiállítasan.¹ Talán a töredezettség, talán a falra írás gesztusa mögött álló kimondási, emlékezési és újraértelmezési szándék miatt ez a két roncsolt sor keretezte számomra a 2023-as Petőfi-évet. Ott is a költő emlékezetére bukkanunk, ahol nem számítunk rá. Egyévnnyi véletlen és tudatos rábukkanásaimat összegezve utólag két minta rajzolódik ki: a számomra érdekes események a kultuszra és az emlékezetre reflektáltak, kritikusan tekintettek, emellett elsősorban a vizuális művészetek köréből kerültek ki. Az év írásos lenyomatait, tudományos eredményeit, tanulmányok és kötetek sorának alapos számbavételét megtette ugyanebben a lapszámban Radnai Dániel és Owaimer Oliver. Vizuális megjelenítésekre fókuszáló esszémet főként a kultusz- és társadalomtörténeti belátások határozzák meg, mindeközben a válogatás legalább ennyire tükrözi személyes érdeklődésemet is.

Petőfi kulturális és politikai kisajátíthatóságát nem kell bizonyítani.

„Petőfit mindenki: minden ember, minden intézmény, minden mozgalom magáénak ismeri és magáénak vallja. [...] Amióta Petőfi meghalt, s személyes életléből és irodalmi működéséből a nemzeti mitológia legszébb és leglátványosabb alakja nőtt ki, minden politikai rendszer és minden politikai mozgalom használja a nevét, s az ő nevével igazolja törekvéseit: Petőfi a magyar politizálás karizmatikus védőszentje, őrzőangyala”

– írja Margócsy István *Jöjjön el a te országod...* című szöveggyűjteményének előszavában.² Jellemző a Petőfi halála után azonnal kiépülő kultuszra, majd az 1874-es Petőfi-díszkiadásra is, hogy megszelídített, letisztított képet kívánt olvasói elé tárni,

1 Berekméri Zoltán a Petőfi Irodalmi Múzeum műtárgyfotósa volt 1958 és 1978 és között, az említett fénykép a Károlyi-palotában megnyitott első, 1959-es Petőfi-kiállítás installálásakor készült.

2 *Jöjjön el a te országod...: Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból*, szerk., MARGÓCSY István, Bp., Szabad Tér, 1988, 3.

annak árán is, hogy az életműből számúzta az olyan elemeket, amelyek kilógtak a kívánt olvasatból (mint például a „népies túlkapásokat”, a politikai és filozófiai műveket vagy éppen a *Tigris és hiénát*). Mindeközben a kultusz nagyjából ugyaninnen számítható kapitalizálódása kívánatos termékévé tett mindent, amelyen a Petőfi név vagy a költő arcképe megjelent; a tendenciózus és szelektív olvasatok sokasága mindenki számára elérhető kulturális és politikai hőst teremtett.

Az Open Society Archives *Petőfi minden időben* című kiállítása az életmű helyett a költő emlékeztörténetét járta körbe, Petőfi 1942 és 1956 közötti politikai kultuszára irányítva a figyelmet. Ez a másfél évtizednyi szűk, de politikai eseményekben sűrű intervallum magába foglalja a Horthy-korszak végét, a második világháborút, a nyilaskorszakot és a kommunista hatalomátvételt – vagyis több olyan rezsimváltást, amelyek rendre felvették a Petőfi-emlékezet fonalát, és a költő arcát saját rendszerükhöz igazítva tűzték zászlajukra, hogy végül Petőfi egy újabb forradalom, 1956 jelképévé is váljon. Az OSA emlékeztörténeti kiállításához *Petőfi délibábok* címmel rendezvénysorozat társult, amely a Petőfi-emlékezet irodalomtörténeti, színházi, zenei és filmes aspektusait fejtette fel. A Nemzeti Filmintézet huszonnégy Petőfihez vagy a '48-as forradalom feldolgozásához kapcsolódó filmlistát állított össze a bicentenáriumi évre. A budapesti Toldi mozi ebből négyet – köztük az 1953-as *Föltámadott a tengert* – tűzött műsorra. A Petőfi-filmekről szóló beszélgetésben (amely szintén az OSA rendezvénysorozatának része volt) az elvárásoknak és ideológiáknak megfelelő elbeszélés filmes lehetőségei is előkerültek. Több évfordulóhoz is készült film, elsőként a költő születésének centenáriumára a *Petőfi* című életrajzi film, amelynek ma létező kópiája nem ismert, de Sulyok Bernadett muzeológus felvázolta mindazt, amit a sajtóból és a korabeli dokumentumokból tudni lehet a film elkészültéről, a pénzhiány okozta nehézségekről, a cenzúra általi fogadtatásról és arról a központi kérdéstről, hogy egy forradalmár republikánusról hogyan lehet filmet csinálni a Horthy-korszakban. A beszélgetésben a ma már kevésbé ismert, de a korban népszerű versfilm műfaji sajátosságairól is szó esett: a *Petőfi* a mozgóképet és az állóképet ötvözte dokumentumokkal, élőképekkel; emellett Petőfi-versek és korabeli festmények megfilmesítései gazdagították az életrajz elbeszélését.

A grandiózus, a világszabadság eszmei győzelmét és az internacionalista baloldal mitológiáját megrajzoló *Föltámadott a tenger* című film 1949-től, négy éven át készült. Az életrajzi elbeszélés aktuálpolitikai vonatkozásaival ebben az esetben sem volt könnyű dolga az alkotóknak (a forgatókönyvet Illyés Gyula írta). Árnyalniuk kellett az oroszok forradalomban betöltött szerepét; a világszabadság eszméjét képviselő – az igazi államférfi típusának megfelelően némileg öregbített – Petőfi pedig nem hal meg a film végén, hanem Bemmel együtt egy nemzetközi sereg élére áll (az alkotás így a végzetes csata előtt zárul).

Kontrasztként mutatta fel Gelencsér Gábor filmtörténész Lányi András *Segesvár* című filmjét (1974), amely Petőfi ideológiai kisajátítását szatíráként mutatja be. A kísérletező műhelyként ismert Balázs Béla Stúdióban készült alkotás filmnyelvileg is utal a manipulációra, a valóságprezentációk torz voltára. A *Segesvár* két

testvérről szól, akik arról vitatkoznak, hogy melyikük birtokán nyugszik Petőfi, hol van az emlékezet igazi helye; azaz hol kell koszorúzni és hangzatos beszédeket mondani. S bár mindketten ki akarják sajátítani Petőfit, amikor a pesti egyetemről megérkezik egy antropológus professzor, hogy feltárja a tömegsírokat és azonosítsa a költő maradványait, a két testvér egyesült erővel úzi el őt – mivel a kultusz számára kedvezőbb a bizonytalanság. Lányi alkotása Petőfi képi reprezentációinak bevégyésével, a csatatér rekonstrukciójának gesztusával és az *Egy gondolat bánt engemet* patetikus, ájulásban végződő szavalásával mutat rá a kultusz működés módjára. A *Segesvárbán* a költő is feltűnik néha, de észrevétlen marad, emlékezete kitakarja őt, a film végén pedig visszatér a sírba.

A lokális emlékezetre reflektál, egyben Dávid Gyula és Mikó Imre ma is meghatározó Petőfi-könyvét³ árnyalja, aktualizálja Maksay Ágnes és László Loránd *„Hallgass zúgó szél, hadd beszéljek én...” – Petőfi Erdélyben* című dokumentumfilmje, amely a BBC-s ismeretterjesztő filmek stílusában egy kutatót helyez főszerepbe. T. Szabó Levente szakmai alapossággal és lendületesen kalauzol végig Erdély Petőfi által is bejárt helyszínein. Noha a szigorú terjedelmi korlátok miatt ezeknek csak egy részét látjuk, a film összetett képet tár nézői elé az erdélyi utak életrajzi vonatkozásairól, az itt keletkező, az életműben is kiemelkedő helyet elfoglaló versekről, az Arannyal való íróbarátságról, a modern értelmiségi szerepköréről vagy arról az új, polgári családmodellről, amit a Szendrey Júliával való házasságban élt meg a költő. T. Szabó Levente fő szolamát Szilágyi Márton, Vaderna Gábor és Szabó Attila megszólalásai egészítik ki, továbbá helytörténészek mesélnek az egyes városok Petőfi-emlékezetéről. Utóbbiak fontos adalékok, hiszen ezen keresztül tudjuk megérteni a mai erdélyi Petőfi-kultuszt és a költő Erdélyhez való viszonyát. A kultikus megszólalások a filmben finom kritikai reflexióval egészülnek ki. Az alkotás egyik nagy erényét abban látom, hogy a szakma jelenlegi eredményei, melyek időnként felülírják a lokális kultuszokban tényként kezelt adatokat, T. Szabó Leventétől érzékenyen, nem előíróan hangoznak el, és a tudományos kutatás tétjének felmutatása mellett a helyi emlékezet létjogosultságát is meghagyják. Hasonlóan fontosnak tartom, hogy a címében a Koltón írt *Erdélyben* versszövegét megidéző dokumentumfilm sikeresen kikerülte azokat a hibákat, amelyekre a téma és a forgatási helyszín hosszú ideje predesztinálta a hasonló vállalkozásokat. Egzotizáló vágóképek, patetikus szavalatok és történelmi újrajátszások helyett a narrációt illusztráló animációkkal és látványos drónfelvételekkel találkozunk. Az időnként fel-felbukkanó szavaltat is megfér a filmben, mert mindeközben a társadalomtörténeti kontextus meggyőzően kimunkált, a Petőfi-értelmezés kurrens. Azt hiszem, a dokumentumfilm nyomán nemcsak Petőfi Erdély-képe és az erdélyi Petőfi-kép válik árnyaltabbá, hanem kevésbé orientalizáló Erdély-képet is kapunk.

Apropó, helyi kultuszok. Tavaly év végén robbant ki a sepsiszentgyörgyi Petőfi-szobor körüli vita, amelyben szépen rétegződnek olyan tényezők, mint a helyi emlékezet alakításának, a megemlékezési terek létrehozásának igénye, politikai kisajátíthatósága, a vizuális nevelés jelenlegi állapota, valamint képelméleti kérdések.

3 DÁVID Gyula, MIKÓ Imre, *Petőfi Erdélyben*, Bp.–Kolozsvár, Balassi–Polis, 1997.

A történet röviden a következő: alapítványi kezdeményezésre, az önkormányzat által biztosított anyagi háttérrel pályázatot írtak ki egy egészalakos Petőfi-szoborra. A szakmai zsűri által kiválasztott pályamű közfelháborodást váltott ki, a törekeny alkatú, kezében (lúd)tollat tartó figura inkább tűnik hétköznapi, mint hősiességű; a nyilvános reakciók a magasztosságot, harciasságot és a fennkölséget hiányolták a szobortervből. Egy sor huzavona után végül a nyertes pályamű kisebb változtatására kérték a szobrászt, Gergely Zoltánt. A *Transtelex* portál *Dialóg* sorozatában beszélgetést kezdeményezett az esetről; meghívta Bartha József vizuális művészt, Kispál Ágnes-Evelin vizuális művészt, a sepsiszentgyörgyi MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótér alapítóját, Antal Árpád polgármestert és Székely Sebestyén György művészettörténest.⁴ A beszélgetésből két nézőpontot érdemes kiemelni, amely a közösségi emlékezethez köthető. Sepsiszentgyörgyöt útközben, Székelykeresztúrra menet érintette Petőfi, ahogyan azt egy Szendrey Júliának címzett levelében is említ. Mindez elégséges indok ahhoz, hogy Petőfi a helyi közösségi emlékezet részévé váljon. A szoborállítás a kisajátítás és a helyi kultusz sajátos ötvözet, ám – ahogy a beszélgetésből is kiderül – a jelenségnek mélyebb okai is vannak: a '89 előtti tiltások traumájának kompenzálása és szimbolikus tér(vissza)foglalásának igénye (néhány éve már Petőfi utca is van a városban). Az emlékműállításnak ez a formája, ahogyan Székely Sebestyén fogalmaz, „invazív, nehéz megszabadulni tőle”, ami találó megfogalmazás a köztéri vizuális szennyezés és az átgondolatlan szoborállítások fénykorában. Ami az emlékezetpolitikán túl szorosabban kapcsolódik Petőfihez, az éppen a közvélemény által felvetett probléma: nevezetesen, hogy a Petőfi-ábrázolás túl hétköznapi, nem elég magasztos, és még bajsza sincs! De mihez képest nem magasztos?

A kérdés egyben képelméleti probléma is; Bódi Katalin például így fogalmaz a témában *Petőfi és a hiteles kép* címmel az *ÉS*-ben megjelent írásában: „[A]z utókor számára köztudott, hogy arcképét egy dagerrotípiára is rögzítette az 1840-es években, amely azonban csak 1868-ban került elő Szendrey Júlia hagyatékából, vagyis a szabadságharc bukása utáni ábrázolások mindenekelőtt a festészeti hagyományra, illetve az emlékezés személyes gyakorlatára alapoztak.”⁵ A rekonstruálhatatlanul megrongálódott dagerrotípiára helyett így az idealizált festészeti ábrázolásból építkezett tovább a Petőfi-kép. A szentgyörgyi szoborterven ábrázolt alak ezzel a Petőfi-képpel szemben válna kánonsértővé.

Festett, esetenként csupán feltételezett Petőfi-arcképek sorakoznak a Petőfi Irodalmi Múzeum új állandó, *Költő lenni vagy nem lenni* című Petőfi-kiállításának bevezető termében is. A képek alatt láthatók a költő személyes tulajdonai: pipája, kocsonyástálja – biografikus tárgyak, amelyek tulajdonosuk személyének köszönhetően relikviává váltak, majd muzealizálódtak. Ezeket az eredetileg tömeggyártott tárgyakat „nem fizikai-anyagi jellegzetességeik teszik biografikussá,

⁴ A beszélgetésről készült felvétel itt tekinthető meg: <https://www.facebook.com/transtelex.ro/videos/857945565315380/>.

⁵ BÓDI Katalin, *Petőfi és a hiteles kép*, *Élet és Irodalom*, 2023. jan. 13. <https://www.es.hu/cikk/2023-01-13/bodi-katalin/petofi-sandor-es-a-hiteles-kep.html>.

tehát életrajziva, hanem azok a jelentések, amelyeket e tárgyakhoz mint jelentős személyes tulajdonokhoz társítunk”,⁶ idézem egy másik bicentenáriumhoz, az Arany Jánoséhoz kapcsolódó kötetből, *Az Arany család tárgyaiból* Török Zsuzsa bevezetőjét. A kiállítás több termében is találunk Petőfihez vagy a költő köréhez tartozó tárgyakat: a szociális hálót megrajzoló *Kötelék* vagy az *Otthon* elnevezésűben ezek néha szó szerint relikviává válnak: Szendrey jegygyűrűje ereklyetartóban látható.

A jelenlegi kiállítás közvetlen elődje, a „*Ki vagyok én? Nem mondom meg...*” az irodalomtudományos szakirodalomban megjelenő társadalomtörténeti fordulatból nőtt ki, és a költőt mint társadalmi jelenséget helyezte fókuszába. Az új tárlat még inkább kinyitja ezt a kontextust. Minden teremben találunk – rengeteg versrészlet mellett – képzőművészeti alkotásokat, elsősorban festményeket, aminek köszönhetően a kor vizuális közegére is rálátunk. Különösen a *Róma* és a *Rémek* nevű termekben egészítik ki egymást az Alföld írott és festett ábrázolásai, a sírköltészet, az idill, a tragédia és a festészet apokaliptikus víziói. A kortárs muzeológia eszköztára, híven a PIM hagyományaihoz, ezúttal is része a kiállításnak. A Petőfi által meglátogatott/lakott városokról készült infografika – amelyen az adott városok az ott írt versek számával válnak hálózatban is ábrázolhatóvá – visszaköszön a *Petőfi Erdélyben* című dokumentumfilmben is. A nagy méretű digitális mozaik, amely Petőfi-ábrázolások puzzle-szerű variálását teszi lehetővé, a kiállítás többszólamúságát erősíti, rájátszva a váltakozó szerepek komplexitására és a hiteles kép kérdésére.

A kiállítás saját szerepét is tematizálja: reflektál a múzeum korábbi Petőfi-narratíváira. Megjelenik jogelődje, a Petőfi-ház és annak rendezési elvei, illetve a költő 150. születési évfordulója alkalmából 1972-ben nyílt Petőfi-kiállítás története (amely rendhagyó módon a 19. századi tárgyakat a kortárs, avantgárd képzőművészettel ötvözte). Szívesen megnéznék egy *Petőfi-kiállítások* című kiállítást is, amely a múzeum állandó kiállításait tekintené át.⁷

Jeles András *Álombrigád* című filmje nem kapcsolódik a Petőfi-évhez. Ám ahogy a bolhapiacra véletlenül egymás mellé került tárgyak rekontextualizálják és kiegészítik egymás értelmezési lehetőségeit, a Petőfi-képet is újabb interpretációs réteggel gazdagítja minden véletlenszerű mozzanat, amelyek 2023-ban kétségkívül jobban feltűntek, mint korábban. Így vált jelentéssé Jeles filmjének újránézések az a néhány másodpercig felbukkanó jelenet, amelyben egy Sztálin-kép előtt a munkások magasra emelnek egy zászlót, rajta Petőfi festett, naiv portréjával. A korabeli politikai kultusz dokumentarista jelenete tulajdonképpen egy archív felvétel rekonstrukciós újrarájátszása (az eredeti fénykép az operatőr, Kardos Sándor fotóarchívumából, a Hórusz Archívumból származik).

Végül – korántsem a töredezettség felszámolásának igényével, amit a Petőfi-kultusz kapcsán megpróbálni sem érdemes – álljon itt a két kezdeti sor, ki-

⁶ *Az Arany család tárgyai*, összeáll. Török Zsuzsa, ZEKE Zsuzsanna, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018, 9.

⁷ A *Petőfi életműve és kultusza (Szövegek, városok, történetek, 1823–2023)* címmel 2023. június 15–16-án Debrecenben rendezett konferencián Sidó Anna *Petőfi kultuszának reprezentációi a Petőfi Irodalmi Múzeum állandó kiállításain (1959–2011)* című előadásában ezt az ívet vázolta fel.

egészítve azzal a nyitott kérdéssel, hogy a következő évfordulóig vajon milyen új rétegekkel egészül majd ki Petőfi emlékezete, és mit fog jelenteni a szabadság.

„Oh szabadság, hadd nézzünk szemedbe! / Oly sokáig vártunk rád epedve”